

З ЛИСТУВАННЯ НИКОДИМА КОНДАКОВА З ВОЛОДИМИРОМ АНТОНОВИЧЕМ

В історії української історичної науки постать Володимира Боніфатійовича Антоновича (1834–1908) завжди викликала зацікавлення дослідників, на сьогодні присвячений вивченню його наукової та громадської діяльності доробок науковців складає вже чималу бібліографію¹. Водночас, як справедливо зауважив О. Киян, біографія відомого археолога висвітлена далеко не повністю, що обумовлено обмеженою кількістю документальних даних². Тож важливим завданням сучасного “антоновичезнавства” можна назвати пошук та введення у науковий обіг нових джерел до історії постаті видатного українського вченого. На виконання цього завдання спрямована публікація листів, які засвідчують наукові контакти двох сучасників – Никодима Кондакова та Володимира Антоновича, дозволяючи розкрити нові сторінки життя обох вчених.

Про час та обставини знайомства з Антоновичем Кондаков зовсім не згадує у своїх “Спогадах та думках”. Однак у листах він звертається до Володимира Боніфатійовича як до добре знайомої людини, що засвідчує їх більш раннє знайомство.

Припускаю, що шляхи обох вчених перетнулися під час їхньої участі у відзначенні у грудні 1871 року у Санкт-Петербурзі 25-річного ювілею Російського археологічного товариства³, на якому вони представляли вітальні адреси від своїх установ – В. Антонович від Київського університету св. Володимира та Київської археографічної комісії, Н. Кондаков – від Новоросійського⁴. На наступному, третьому археологічному з’їзді, що проходив у Києві в серпні 1874 р., шляхи вчених знову перетнулися⁵.

¹ Див. найбільш повну підбірку: *Син України: Володимир Боніфатійович Антонович*. У 3-х томах / Упор. В. Короткий, В. Ульяновський, т. 1, Київ 1997, 448 с.; т. 2, Київ 1997, 448 с.

² О.І. Киян, *Життєвий та творчий шлях В.Б. Антоновича*, УІЖ 2 (1991) 64.

³ У “Спогадах та думках” Н. Кондаков помилково відносить цю поїздку до 1873 р.: Н.П. Кондаков, *Воспоминания и думы* / Публ. И.Л. Кызласовой, Мир Кондакова: Публикации. Статьи. Каталог выставки / сост. И.Л. Кызласова, Москва 2004, с. 69; 100, прим. 153.

⁴ *Торжественное заседание Императорского Русского археологического общества в память 25-летнего юбилея 7 декабря 1871 года*, Труды второго археологического съезда в Санкт-Петербурге, вып. 2, Санкт-Петербург 1881, с. XLII–XLIII, XLVIII.

⁵ *Список членов III Археологического съезда с означением места их жительства*, Труды третьего археологического съезда в России, бывшего в Киеве в августе 1874 года, том I, Киев 1878, с. X–XI.

Поглибленню накових контактів сприяла й та обставина, що обидва були дійсними членами Одеського товариства історії та старожитностей: В. Антонович був обраний 18 листопада 1874 р., а Н. Кондаков – 12 вересня 1875 р.⁶ Залученню обох вчених до діяльності Товариства сприяла позиція його віце-президента Миколи Мурзакевича, який прагнув залучити до наукової співпраці у дослідженні старожитностей Південної України максимально широкі кола вчених⁷. Безперечно, на вибір М. Мурзакевичем відомого вже на той час археолога В. Антоновича до дійсних членів Одеського товариства вплинуло особисте спілкування під час III Археологічного з'їзду у Києві, на якому М. Мурзакевич головував під час вранішнього секційного засідання 16 серпня⁸. З цього часу розпочались активні епістолярні контакти між В. Антоновичем та М. Мурзакевичем, обмін літературою, підготовка наукових публікацій⁹.

Вочевидь, логічним буде припустити, що приблизно у цей час зав'язались тісні епістолярні контакти між Н. Кондаковим та В. Антоновичем, частина якого збереглася та публікується в цій статті. Перші два листи датуються 1878 р. й стосуються вони питання можливого переходу Володимира Боніфатієвича до Новоросійського університету. Це питання почало обговорюватись після смерті у 1877 р. завідувача кафедри російської історії М. Смирнова¹⁰. В обох листах не зазначений рік написання, однак контекстний аналіз дозволяє віднести їх написання саме до 1878 р.

Так, у листі від 12 березня засвідчено, що В. Антоновичем дисертація ще не захищена, однак з подальшого контексту зрозуміло, що вона вже підготовлена і невдовзі буде захищена. Захист відбувся 19 травня 1878 р., а вже 29 травня 1878 р. Рада Київського університету святого Володимира прийняла рішення обрати Антоновича ординарним професором

⁶ *Летопись общества с 14-го ноября 1874 года по 14-го ноября 1877 года*, ЗООИД 10 (1877) 367.

⁷ В.М. Хмарський, *Володимир Антонович і Одеське товариство історії та старожитностей: три нові штрихи*, Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України ЗДУ: Південна Україна XVIII–XIX ст. 5 (2000) 252.

⁸ *Протоколы заседаний съезда*, Труды третьего археологического съезда в России, бывшего в Киеве в августе 1874 года, том I, Киев 1878, с. XXVIII.

⁹ Деякі з цих листів В. Антоновича, що зберігаються в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського (ф. V, од. зб. 2137–2143, 2771), опубліковані Е. Оксманом 1929 р.: Е. Оксман, *В.Б. Антонович і Одеське “Общество истории древностей”*, Записки історико-філологічного відділу ВУАН 21–22 (1929) XXIX–XXXI. Декілька листів, що зберігаються у Відділі рукописів Інституту російської літератури (“Пушкінський дім”) (ф. 602, оп. 1, спр. 54) опубліковані В. Хмарським: В.М. Хмарський, *Вказ. праця*, с. 253–255.

¹⁰ *Історія Одеського університету (1865–2000)* / гол. ред. В.А. Сминтина, Одеса 2000, с. 31–32.

по кафедрі російської історії¹¹. Проте у Міністерстві народної освіти виникла затримка, пов'язана з підозрами у політичній неблагонадійсності Антоновича, наказ про його призначення затягувався. На цей період припадає другий лист Кондакова, від 18 вересня, адже у тексті Н. Кондаков згадував про те, що збирається надіслати Антоновичу власні праці, з-поміж яких – статтю про мініатюри Хлудівської псалтирі, яка вийшла у працях Московського археологічного товариства 1878 р. Відбитки цих статей Н. Кондаков отримав влітку 1878 р. й у вересні, після повернення з подорожі по Криму, він зайнявся її розсилкою. Це підтверджується і листом до Антоніна (Капустіна) від 6 вересня 1878 р.¹²

Оскільки після певної перевірки було встановлено “благонадійність” Антоновича, наказ про його затвердження ординарним професором Міністерство народної освіти видало 9 грудня 1878 р.¹³ Відтак, перехід Володимира Антоновича до Новоросійського університету не відбувся. Однак вивчення епістол дозволяє встановити, що Кондаков відіграв, якщо і не ключову, то, принаймні, вагомую роль у забезпеченні організаційних моментів задля переходу Антоновича до Новоросійського університету.

І хоча Антонович не переїхав до Одеси, він продовжував активну співпрацю з Товариством, взявши активну участь у експедиції перед проведенням VI Археологічного з'їзду, підготовкою якого опікувався Кондаков¹⁴.

Під час підготовки до з'їзду Володимир Антонович здійснив дві експедиційні поїздки для “дослідження печер та курганів по узбережжю Дністра” – у 1883 та 1884 рр., на що було витрачено 500 карбованців¹⁵. Дослідження археолога під час першої поїздки викликали жвавий інтерес Розпорядчого комітету з'їзду, тому було прийнято рішення для відрядження маршрутом Антоновича фотографа Жана Рауля для фіксації найбільш цінних об'єктів, що відбулось влітку 1883 р. й коштувало 145 крб.¹⁶ Саме про результати експедиції останнього оповідає Кондаков у листі від 19 вересня, що надійно датує епістолу 1883 р.

Слідів подальшого листування між двома вченими виявити не вдалося, в особистому фонді Н. Кондакова (ф. 115) Санкт-Петербурзького філіалу Архіву Російської академії наук листи В. Антоновича також

¹² Див. мою публікацію листа Н. Кондакова до Антоніна у цій збірці.

¹³ В.І. Ульяновський, *Вказ. праця*, с. 27–29.

¹⁴ А.В. Шаманаев, *Н.П. Кондаков и VI археологический съезд в Одессе (1884)*, Научные ведомости БелГУ, Серия: История. Политология. Экономика. Информатика 1 (2011) 71–76.

¹⁵ *Отчет Распорядительного комитета по устройству VI Археологического съезда в Одессе*, Труды VI Археологического съезда в Одессе (1884 г.), том 1, Одесса 1886, с. XLIV, XLVII.

¹⁶ *Там же*, с. XLIV, XLVIII.

відсутні¹⁷. Однак навряд чи слід припускати, що епістолярні контакти між обома науковцями припинились після Археологічного з'їзду 1884 р., можливо, подальші розшуки дозволять віднайти інші частини листування.

* * *

Листи Никодима Кондакова до Володимира Антоновича зберігаються у фонді листування (ф. III) Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського. Друкуються мовою оригіналу сучасним правописом.

1. *Н. Кондаков та ін. – В. Антоновичу, Одеса – Київ, 12 березня 1878 р.*

Одесса, 12 марта [1878 г.].

Милостивый Государь,
многоуважаемый Владимир Бонифатьевич!

Будучи живо заинтересованы тем, чтобы привлечь Вас в наш университет на кафедру русской истории, мы, по первым слухам, которые подают надежду на такой переход Ваш в Одессу, спешим выразить Вам сообща наше искреннее желание, чтобы этот переход состоялся возможно в скором времени.

Просим не оставить нас известиями через посредство Н.П. Кондакова.

Мы имеем в виду предложить Вас по защищении Вами диссертации прямо в ординарные профессоры¹⁸.

Примите, Милостивый Государь, наше общее уверение в совершенном почтении и преданности.

*Ил. Мечников*¹⁹.

*Н. Кондаков*²⁰.

*Н. Умов*²¹.

*В. Преображенский*²².

*А. Ковалевский*²³.

¹⁷ Дякую за надану інформацію директору СПФ АРАН І. Тункіній.

¹⁸ Слово “профессора” дописане синіми чорнилами, а весь текст – чорними.

¹⁹ Автограф. Мечников, Ілля Ілліч (1845–1916) – зоолог, ембріолог, імунолог, фізіолог, патолог, лауреат Нобелівської премії у галузі фізіології та медицини (1908), професор Новоросійського університету (1870–1882).

²⁰ Автограф.

²¹ Автограф. Умов, Микола Олексійович (1846–1915) – фізик, доцент (1871–1875), згодом професор (1875–1893) Новоросійського університету.

²² Автограф. Преображенський, Володимир Васильович (1846–1905) – математик, доцент, згодом професор Новоросійського університету (1876–1882, 1889–1905).

²³ Автограф. Ковалевський, Олександр Онуфрійович (1840–1901) – біолог, професор Новоросійського університету (1874–1890).

Кроме этих подписей, наскоро собранных, я могу Вас удостоверить относительно многих лиц, что они столь же желают Вашего сюда поступления, как напр[имер] И.И. Патлаевский²⁴, А.А. Кочубинский²⁵ и прочие, с которыми я говорил.

Что касается выборов, то и им они представляются безусловно обеспеченными.

Ваш *Н. Кондаков*.

IP НБУВ, ф. III, од. зб. 66930, арк. 1–1зв., автограф.

2. Н. Кондаков – В. Антоновичу, Одеса – Київ, 18 вересня 1878 р.

Одесса, 18 сент[ября 1878 г.]

Милостивый Государь Владимир Бонифатьевич!

Спешу напомнить Вам Ваше обещание, данное мне еще весною, поговорить о возможности Вашего перехода в наш Университет в случае, если обстоятельства это позволят. Я стороною слышал, что Вы не пожелали воспользоваться всеми своими правами на поднесение Вами диплома почетного доктора, – хотя вряд ли кто так заслужил его, как Вы, – и остались при своем намерении представить для этого докторскую диссертацию. Я позволяю себе коснуться этих Ваших личных дел лишь потому, что с ними связаны или могли бы быть связаны и интересы нашего Университета, преподавателем которого так желательно было бы Вас видеть. Правда, Киев для Вас родина и средоточие Вашей деятельности. Но Одесса могла бы, может быть, возместить Киев климатом, известными удобствами для человека Вашего здоровья и пр[очее].

В последнем письме своем Вы разрешили мне питать некоторую надежду на Ваше к нам поступление и потому не почтите навязчивостью, что я к вам снова обращаюсь с вопросом, насколько это дело можно иметь в виду. Верьте, что об этих переговорах я сохраню весь должный секрет.

Соч[инение] Волкова²⁶ уже вышло. Можно ли рассчитывать, что между экземплярами, которых сделано много, найдется и для меня?

²⁴ Патлаевський, Інокентій Юстинович (1839–1883) – фінансист, професор Новоросійського університету (з 1871).

²⁵ Кочубинський, Олександр Олександрович (1845–1907) – філолог, доцент (з 1874), згодом професор (з 1877) Новоросійського університету.

²⁶ Вочевидь, мовиться про видання: Ф.К. Волков, *Отличительные черты южнорусской народной орнаментики*, Труды третьего археологического съезда в России, бывшего в Киеве в августе 1874 года, Том II, Киев 1878, с. 317–326.

Прошу Вас очень, также выслать мне рисунки к брошюре о кубанских вещах²⁷. Скоро ли опечатаются и самые Труды?

На днях вышлю Вам свою французскую брошюру о скульптурах VI в. в Риме²⁸ и издание Хлудов[ской] псалтыри из Трудов Моск[овского] арх[еологического] общ[ества]²⁹.

В ожидании ответа

остаюсь

искренне уважающий Вас

Н. Кондаков.

P.S. Я очень сожалею, что не имел случая осмотреть коллекцию Церковно-архе[ологического] общ[ества]³⁰. Нельзя ли мне выхлопотать хотя печатный каталог их: я особенно желал бы просмотреть опись икон. Кажется, каталоги эти печатались при Отчетах³¹, но я получил только последний.

Н. Кондаков.

IP НБУВ, ф. III, од. зб. 66931, арк. 3–4зв., автограф.

3. *Н. Кондаков – В. Антоновичу, Одеса – Київ, 19 вересня 1883 р.*

Одесса, 19 сент[ября] 1883 г.].

Многоуважаемый Владимир Бонифатьевич!

Рауль³² возвратился вчера из своей экспедиции и привез шесть негативов: четыре с каменного барельефа (с бабою), один вид монастыря в Буше³³ и вид берега против сел[а] Лядовы³⁴.

²⁷ Мовиться про видання: Н.П. Кондаков, *Мелкие древности Кубанской и Терской областей*, Труды третьего археологического съезда в России, бывшего в Киеве в августе 1874 года, Том I, Киев 1878, с. 139–146. Иллюстрації були видані окремою частиною: *Атлас к Трудам III Археологического съезда*, Киев 1878, табл. V.

²⁸ Мовиться про видання: N. Kondakoff, *Le sculptures de la porte de Sante Sabine à Rome*, *Revue archéologique* 33 (1877) 361–372.

²⁹ Мовиться про видання: Н.П. Кондаков, *Миниатюры греческой рукописи Псалтыри IX века из собрания А.И. Хлудова*, *Древности*. Труды ИМАО 7 (1878) 162–183.

³⁰ Церковно-археологічне товариство (з 1901 р. – Церковно-історичне та археологічне товариство) – наукове товариство при Київській духовній академії, засноване у 1872 р. разом із Церковно-історичним музеєм. Проіснувало до 1920 р.

³¹ Мовиться про періодик Товариства “Отчеты церковно-археологического общества при киевской духовной академии”, 39 випусків яких вийшли протягом 1876–1916 рр.

³² Рауль, Жан Ксавье (? – після 1890) – член французького археологічного товариства, працював у Одесі у 1860–1880-х, мав власне фотоательє.

³³ Нині – с. Буша Ямпільського району Вінницької області України. Поруч знаходиться скельний монастир з рельєфом.

³⁴ Нині – с. Лядова Яришівської сільської ради Могилів-Подільського району Вінницької області України. Біля села знаходиться діючий (з 1998 р.) Свято-Усікновенський скельний монастир, заснований за переданням у 1013 р. прп. Антонієм Печерським під час його повернення з Афону до Києва.

Барельєф³⁵ был очищен, вышел хорошо, в большой лист; на таблетке наверху есть надпись, хоть сильно стертая, но видны греко-славянские буквы, напр[имер] Ѡ, М; притом, скорее греческая. Но видел я надпись лишь на негативах.

Но фигура бабы стоит на коленях и стиль, несомненно, близкий или один с каменными бабами. Итак, это памятник в высшей степени замечательный.

Но есть и неудача в экспедиции: Рауль не нашел камней (девяти) с рисунками под пещерою в Нагорянах³⁶. Он провел три дня там, облазил пещеры кругом, снял общий вид, был также спускаем на веревках, объехал 15 [верст] кругом и все-таки не нашел камней.

Он говорит, что внутри пещеры и около нее снаружи он видел множество нацарапанных каракуль, которые, по словам крестьян,³⁷ делают дети, снял нарочно некоторые в доказательство, что это ничто иное, как каракули и убедился, что камней этих там нет. Надо заметить, что я нарочно снабдил его калькою с Ваших рисунков и он имел в своих руках на месте Ваше письмо с указанием места (Лядова). Он снял также и вид против села берега с церковью, но издали.

Итак, я в недоумении, как понять эту неудачу. Мы сравнивали Ваши рисунки с резами на ольвийском льве³⁸, есть сходство, хотя есть иные фигурки от детской забавы.

Не ошиблись ли Вы указанием места? Хоть это вряд ли возможно, так как Рауль уверяет, что на далекое пространство кругом осмотрел. Он ездил сперва в Нагоряне, оттуда уже в Ямполь³⁹ и Бушу. В пещере Буша он делал даже нишу, чтобы снять барельєф. Трудлюбие его и старания, однако, не увенчались успехом, ибо он не нашел рисунков.

³⁵ Докл. див.: В.В. Березяк, *Бушанський скельний рельєф*, Археологія 3 (1994) 113–121.

³⁶ Нині – с. Нагоряни Могилів-Подільського району Вінницької області України.

³⁷ Далі знаходиться закреслене “он”.

³⁸ Мовиться про мармурові статуї левів з Ольвії з накресленими на них знаками. Нині перебувають у Державному Ермітажі (Санкт-Петербург, Росія). Перша публікація пам’яток здійснена М. Мурзакевичем (Н. Мурзакевич, *Ольвийские древности*, ЗООИД 3 (1853) 247, табл. VI), пізніше дещо уточнена прорисовка цих знаків – П. Бурачковим (П. Бурачков, *О памятниках с руническими надписями, находящимися на юге России*, ЗООИД 9 (1875) 198–199, табл. XIV). Нова публікація здійснена Е. Соломоник: Э.И. Соломоник, *Сарматские знаки Северного Причерноморья*, Киев 1959, с. 87–97; див. також: В.С. Драчук, *Системы знаков Северного Причерноморья (тамгообразные знаки северопонтийской периферии античного мира первых веков нашей эры)*, Киев 1975, с. 107–108, табл. XLI–XLIX.

³⁹ Нині – районний центр Вінницької області України.

Со своей стороны, думаю, что Комитет будет все-таки очень доволен результатом, так как мы имеем виды пещер в двух местах и прекрасно снятый барельеф.

Снимки Вам вышлю, как только условимся с Раулем. Мы платим ему издержки (73 руб[ля]) и по 10 руб[лей] за негатив. По-моему, это очень дешево, особенно когда негативы им[еют] такие размеры – in folio.

В ожидании ответа

Ваш

Н. Кондаков.

P.S. Написал ли я Вам, что Комитет определил: просить Вас продолжать разведки будущим летом?

Комитет образовался: председатели – Леонтович⁴⁰ и я.

IP НБУВ, ф. III, од. зб. 66932, арк. 5–6зв., автограф.

⁴⁰ Леонтович, Федір Іванович (1833–1911) – правник, історик, ректор Новоросійського університету (1869–1877).